

An Islamic Governance Model for Responding to Adversaries: Insights from Nahj al-Balagha

Hamidreza Sohrabi

Associate Professor, Department of Islamic Studies, Yasuj University of Medical Sciences, Yasuj, Iran.
dr.sohrabi1393@gmail.com

Abstract

Understanding adversaries and developing appropriate, informed strategies for responding to them are essential to ensuring security, preserving independence, safeguarding an Islamic society's religious identity and values, and strengthening its political and strategic capacity. This study develops a model of adversary identification and response within Islamic governance based on the teachings of Nahj al-Balagha. It also identifies different levels of hostility, examines the mechanisms through which adversaries influence individuals and society, and derives strategies for preventing, countering, and neutralizing the resulting threats. Hostility toward Islamic societies and governments is a dynamic, multilayered phenomenon whose manifestations vary across historical, political, social, and cultural contexts. Identifying specific adversaries alone therefore cannot adequately address the governance challenges posed by complex and evolving threats; the relatively stable foundations, components, and mechanisms of hostile action must also be understood. The central research problem concerns how these teachings can be organized into a coherent model of adversary identification and strategic response within Islamic governance. Accordingly, the study asks: What model of adversary identification and response can be derived from Nahj al-Balagha for Islamic governance? The study adopts a qualitative approach and a descriptive-analytical method. Data were collected through library and documentary research, and relevant teachings, themes, and propositions in Nahj al-Balagha concerning adversaries and strategies for responding to them were systematically examined. Themes addressing the concept and types of adversaries, levels of hostility, mechanisms of infiltration and influence, sources of societal vulnerability, and strategies for addressing threats were extracted, categorized, analyzed, and interpreted within the framework of Islamic governance. The findings indicate that although the manifestations, instruments, and methods of hostility vary across time and context, its underlying foundations and core components remain relatively stable. The teachings of Nahj al-Balagha distinguish four levels of adversaries: internal, superhuman, individual, and social. Internal hostility involves factors originating within individuals that create

Cite this article: Sohrabi, H.R. (2026). An Islamic Governance Model for Responding to Adversaries: Insights from Nahj al-Balagha. *Islamic Governance Studies*, 2(2), p. 117-134. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74277.1064>

Received: 2025-12-10 ; **Revised:** 2026-04-06 ; **Accepted:** 2026-05-04 ; **Published online:** 2026-10-02

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

vulnerability through ignorance, heedlessness, weakness of will, and deviation. The superhuman level concerns temptation and efforts to divert human beings from truth and righteousness. At the individual level, hostility manifests through the conduct, decisions, and actions of people whose objectives conflict with the values and interests of an Islamic society. At the social level, hostility takes the form of movements, groups, and mechanisms that seek to undermine social cohesion, security, and collective strength. The principal mechanisms of adversarial influence include fostering ignorance and misinformation, distorting truth, spreading rumors, fomenting division, offering material inducements, using intimidation, generating fear and anxiety, manipulating public opinion, and exploiting religious values and sacred symbols. These mechanisms can weaken society's capacity for critical judgment and analysis, undermine public trust, and foster conflict, distrust, and social fragmentation. The findings further indicate that responses to adversaries within Islamic governance should be preventive, informed, multilevel, and continuous rather than merely reactive. At the individual level, strengthening faith, awareness, insight, and critical discernment fosters resilience against deception and infiltration. At the social level, promoting cohesion, justice orientation, public trust, and solidarity, while countering sources of division and polarization, is essential. At the governance level, key strategies include merit-based appointments, political vigilance, continuous assessment of the threat environment, systematic monitoring of developments, defensive preparedness, and stronger deterrence. Islamic governance must therefore both identify adversaries accurately and prevent internal vulnerabilities, since internal weakness, social division, injustice, ignorance, and negligence can amplify the effects of external threats. Overall, *Nahj al-Balagha* offers substantial conceptual resources for developing a comprehensive, multilevel, preventive model of adversary identification and response within Islamic governance. The proposed model rests on the premise that effective resistance to adversaries requires informed, deterrence-oriented action rather than responses driven by surprise. Such action depends on strengthening internal resilience, enhancing analytical capacity and critical discernment, consolidating social capital, and increasing society's strategic capacity. An adversary-aware governance model can thus be conceptualized at three principal levels: individual resilience, social cohesion, and strategic governance. At the first level, faith, insight, awareness, and discernment strengthen individuals' resilience against ignorance, deception, and infiltration. At the second level, justice orientation, merit-based governance, public trust, solidarity, and social cohesion reduce divisions and enhance societal resilience. At the third level, political vigilance, continuous threat assessment and monitoring, defensive preparedness, preventive measures, and deterrence strengthen governance capacity to address internal and external threats. This model enables an Islamic society not only to respond to existing threats but also to identify emerging trends and the conditions that give rise to threats, taking action to prevent and neutralize them before they develop into crises.

Keywords: Islamic governance, adversary identification; hybrid warfare, Islamic political order, political insight, *Nahj al-Balagha*.

نموذج الحکومة الإسلامية في مواجهة العدو: دراسة في ضوء نهج البلاغة

حمیدرضا سهرابی^{۱۵}

أستاذ مشارك، قسم المعارف الإسلامية، جامعة ياسوج للعلوم الطبية، ياسوج، إيران. dr.sohrabi1393@gmail.com

المخلص

يُعدّ تشخيص العدو وانتهاج آليات رشيدة وواعية لمواجهة من الركائز النبوية لضمان الأمن القومي، وصون الاستقلال السياسي، وحماية الهوية والقيم الدينية، وترسيخ اقتدار المجتمع الإسلامي. ويهدف هذا البحث إلى تأطير نموذج معرفي لتشخيص العدو واستنباط استراتيجيات مجابهته في منظومة الحکومة الإسلامية استناداً إلى تعاليم نهج البلاغة؛ كما يتوخى رصد مستويات العداء المختلفة، وتفكيك آليات تأثير العدو في الفرد والمجتمع، واستخلاص التدابير الكفيلة بالوقاية من التهديدات الناشئة ومجابهتها وإحباطها. ولما كان العداء الموجه للأمة الإسلامية ونظمها السياسية ظاهرة ديناميكية متغيرة ومركبة الأبعاد تتعدد مظهراتها وأدواتها بتغير السياقات التاريخية والسياسية والاجتماعية والثقافية، فإن الاقتصاد على حصر المصاديق العينية للعدو يعجز عن مواكبة متطلبات الحکومة في مواجهة التهديدات المتشابكة والمتطورة، مما يقتضي سبر أغوار الأسس والمكونات والأساليب النبوية المستقرة نسبياً للعداء. وتتمحور إشكالية البحث حول كيفية مأسسة هذه التعاليم في إطار أنموذج تركيبي متكامل يرشد الحکومة الإسلامية في رصد العدو ومجابهته، انطلاقاً من السؤال الرئيس: ما النموذج المعرفي لتشخيص العدو واستراتيجيات مواجهته في الحکومة الإسلامية وفق موجّهات نهج البلاغة؟ يتبنى البحث مقارنة نوعية معتمداً المنهج الوصفي - التحليلي، واستثقت معطياته عبر الاستقصاء المكتبي والوثائقي لمنهج البلاغة؛ حيث جرى استخراج وتحليل المقاصد والمضامين، والافتراضات المتعلقة بماهية العدو، ومستويات العداء، وأساليب النفوذ والاستلاب، ومواطن الهشاشة المجتمعية، والخيارات الاستراتيجية لدفع التهديدات، ثم تصنيفها ودمجها تحليلياً ضمن الإطار المفاهيمي للحکومة الإسلامية. أفضت النتائج إلى أنه على الرغم من تحول الأدوات والمظاهر الإجرائية للعداء تبعاً لمتغيرات الزمان والمكان، فإن متركزاته الأساسية تتسم بثبات نسبي. واستناداً إلى نهج البلاغة، يتوزع العداء على أربعة مستويات تراتبية: **المستوى الداخلي (الأنفسي)**، المشير إلى النزاع النفسية التي تغذي الغفلة والجهل وضعف الإرادة والانحراف، ممهدةً لقابلية الاختراق؛ و**المستوى الميئاذيري (ما وراء البشري)**، المتمثل في الإغواء الشيطاني والإضلال عن الحق؛ و**المستوى الفردي**، المتجسد في المسالك والقرارات المعادية الصادرة عن ذوات تتصادم مصالحها وتوجهاتها مع قيم المجتمع وأهدافه؛ و**المستوى الاجتماعي (الهيكلية)**، المتبلور في التيارات والجماعات والتنظيمات الساعية لتقويض اللحمة المجتمعية، والأمن العام، واقتدار الدولة. وتتعدد مسارات التأثير التخريبي للعدو لتشمل: إشاعة الجهل، وتزييف الحقائق، وبث الشائعات، وإذكاء الفرقة، وتوظيف الإغراء والتهديد، وصناعة الخوف والارتباك، واستلاب الرأي العام، واستغلال المشاعر الدينية والمقدسات؛ وهي تكتيكات

استناداً إلى هذه المقالة: سهرابی، حمیدرضا (۲۰۲۶). نموذج الحکومة الإسلامية في مواجهة العدو: دراسة في ضوء نهج البلاغة. دراسات الحکومة الإسلامية،

(۲)، ص ۱۱۷-۱۳۴. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74277.1064>

تاريخ الاستلام: ۲۰۲۵/۱۲/۱۰؛ تاريخ المراجعة: ۲۰۲۶/۰۴/۰۶؛ تاريخ القبول: ۲۰۲۶/۰۵/۰۵؛ تاريخ النشر: ۲۰۲۶/۱۰/۰۲

نوع المقالة: بحثية

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

تسلب المجتمع فاعليته التحليلية، وتزرع الثقة العامة، وتكرس الاستقطاب والتصدع المجتمعي. وعليه، تثبت الدراسة أن المواجهة في الحوكمة الإسلامية لا تقف عند ردود الأفعال الانفعالية، بل تتطلب استراتيجية استباقية، وذكية، ومتعددة المستويات، ومستدامة. ويتعين صياغة هذا النموذج الدفاعي عبر ثلاثة مسارات تكاملية: أولاً: **التحصين الفردي**، القائم على ترسيخ الإيمان، واستنهاض البصيرة، وتنمية الوعي النقدي لدراء التضليل والاختراق؛ ثانياً: **التماسك الاجتماعي**، المرتكز على إقامة العدل، واختيار الأكفاء، وتعزيز الثقة البينية ورأس المال الاجتماعي، ومناهضة النزعات التمييزية؛ ثالثاً: **التدبير الاستراتيجي للحكومة**، المتكئ على اليقظة السياسية، والمسح المستمر لبيئات التهديد، والجاهزية الدفاعية، وتفعيل الردع الشامل، وتجييف منافذ القابلية للاختراق داخلياً؛ إذ تشكل الهشاشة البنوية، والجور، والتنازع الداخلي روافع تعظم فاعلية العدوان الخارجي. ويخلص البحث إلى أن نهج البلاغة يقدم نموذجاً ريادياً يستند إلى معادلة وقائية ردعية، تمكن الحوكمة الإسلامية من استشراق المخاطر وتحييدها في أطوار تشكلها الأولى وقبل استفحالها إلى أزمات وجودية.

الكلمات المفتاحية: الحوكمة الإسلامية، تشخيص العدو، الحرب الهجينة، النظام الإسلامي، البصيرة، نهج البلاغة.

الگوی حکمرانی اسلامی در مواجهه با دشمن از منظر نهج البلاغه

حمیدرضا سهرابی^{۱۵}

دانشیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی یاسوج، یاسوج، ایران. dr.sohrabi1393@gmail.com

چکیده

شناخت دشمن و شیوه مواجهه با آن، از مؤلفه‌های اساسی تأمین امنیت و حفظ استقلال و اقتدار جامعه اسلامی است. پژوهش حاضر با هدف تبیین الگوی دشمن‌شناسی و راهبردهای مواجهه با دشمن در حکمرانی اسلامی براساس آموزه‌های نهج البلاغه انجام شده است. این پژوهش از نظر روش، کیفی و توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌های آن با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری و تحلیل شده است. نتایج حاکی از آن است که اگرچه مصادیق دشمن در شرایط تاریخی و اجتماعی مختلف تغییر می‌کند، اما مؤلفه‌های اصلی دشمنی مبنای ثابتی دارند. براساس آموزه‌های نهج البلاغه، دشمنان در چهار سطح درونی، فرابشری، فردی و اجتماعی قابل طبقه‌بندی‌اند. مهم‌ترین شیوه‌های اثرگذاری آنان نیز شامل ایجاد جهل، تحریف حقیقت، شایعه‌پراکنی، تفرقه‌افکنی، تطمیع، تهدید و سوءاستفاده از ارزش‌ها و مقدسات است. در مقابل، تقویت ایمان و بصیرت، انسجام اجتماعی، عدالت‌محوری، شایسته‌گزینی، هوشیاری سیاسی، آمادگی دفاعی و تقویت بازدارندگی، از مهم‌ترین راهبردهای مواجهه با این تهدیدهاست. در نتیجه با الگوگیری از آموزه‌های نهج البلاغه می‌توان مدلی جامع در عرصه حکمرانی دشمن‌شناسی در سه سطح «مصونیت فردی»، «انسجام اجتماعی» و «تدبیر راهبردی» طراحی نموده و مبنای سیاست‌گذاری پیشگیرانه و رصد تهدیدهای داخلی و خارجی در جامعه اسلامی به صورت مداوم باشد.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی اسلامی، دشمن‌شناسی، جنگ ترکیبی، نظام اسلامی، بصیرت، نهج البلاغه.

استناد به این مقاله: سهرابی، حمیدرضا (۱۴۰۵). الگوی حکمرانی اسلامی در مواجهه با دشمن از منظر نهج البلاغه. مطالعات حکمرانی اسلامی، ۲(۲)،

ص ۱۱۷-۱۳۴. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74277.1064>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۱/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۱۴؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۱۰

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی ©۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

مقدمه

بقاء، ثبات، تکامل و اقتدار جامعه اسلامی در چارچوب حکمرانی اسلامی، مستلزم شناسایی و تحلیل دقیق تهدیدها و دشمنان است. حکمرانی اسلامی بدون نظام جامع دشمن شناسی، توان کافی برای صیانت از هویت، امنیت، استقلال و پیشرفت جامعه نخواهد داشت. منابع اصیل اسلامی نیز نسبت به دشمن شناسی توجه ویژه‌ای دارند و قرآن کریم و نهج البلاغه ابعاد مختلف دشمنی، ابزارهای نفوذ و شیوه‌های مقابله با تهدید را تبیین کرده‌اند. در عصر حاضر، با پیچیده شدن مناسبات بین‌المللی و گسترش ابزارهای غیرمستقیم نفوذ، دشمن شناسی دیگر صرفاً به شناسایی دشمن نظامی محدود نیست، بلکه حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی، رسانه‌ای، شناختی، روانی، سیاسی، سایبری و اجتماعی را نیز دربرمی‌گیرد. دولت‌ها حتی در زمان صلح با بهره‌گیری از سازوکارهای اطلاعاتی، امنیتی، آینده‌پژوهی و راهبردی، درصدد شناسایی تهدیدهای بالقوه و بالفعل و جلوگیری از تبدیل آنها به بحران هستند. از این‌رو حکمرانی اسلامی کارآمد باید بتواند با رصد مستمر محیط داخلی و خارجی، تهدیدها را پیش از تبدیل شدن به بحران شناسایی و مدیریت کند. در ایران، الگوی حکمرانی اسلامی از تجربه نبوی و سیره نظری و عملی امام علی (ع) الهام گرفته و نهج البلاغه در این زمینه ظرفیت نظری و عملی مهمی دارد. یکی از مؤلفه‌های اساسی این الگو، تأکید بر بصیرت، آگاهی عمومی، شناخت لایه‌های آشکار و پنهان دشمن و اتخاذ روش متناسب با شرایط زمانی و فرهنگی است. دشمنان در شرایط معاصر بیش از گذشته از شیوه‌های غیرمستقیم مانند جنگ نرم، عملیات روانی، تغییر تدریجی نگرش‌ها، تحریف ارزش‌ها، قداست‌زدایی و نفوذ فرهنگی استفاده می‌کنند. بنابراین، حکمرانی اسلامی برای حفظ هویت و اقتدار خود، باید ابزارهای نوین تحلیلی، رسانه‌ای، فرهنگی و مدیریتی را در کنار مبانی معرفتی و دینی به کار گیرد. پژوهش حاضر با روش کتابخانه‌ای و اسنادی، جایگاه دشمن و شیوه‌های مواجهه با تهدیدهای نرم و ترکیبی را از منظر حکمرانی اسلامی و با تأکید بر نهج البلاغه بررسی می‌کند. پرسش اصلی آن است که دشمنان جامعه اسلامی از منظر نهج البلاغه چه کسانی‌اند، از چه روش‌ها و ابزارهایی برای تغییر نگرش و استحاله ارزشی استفاده کرده و حکمرانی اسلامی چگونه می‌تواند با اتکاء به آموزه‌های دینی، مصونیت، تاب‌آوری و قدرت بازدارندگی فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و دفاعی جامعه را افزایش دهد؟

۱. تعریف مفاهیم

۱-۱. حکمرانی و حکمرانی اسلامی

در گفتمان سیاسی، «حکومت» و «حکمرانی» گاه مترادف تلقی می‌شوند، اما میان آنها تفاوت مفهومی وجود دارد. دولت به ساختارهای رسمی قدرت و نهادهایی اشاره دارد که سیاست‌ها را به قانون و خط‌مشی تبدیل می‌کنند، در حالی که حکمرانی به فرایند اعمال قدرت و تعامل میان دولت، خدمات

عمومی، شهروندان و گروه‌های ذی نفع مربوط می‌شود (گرجی، ۱۳۹۶، ص ۳۵). در تعریفی دیگر، حکمرانی مجموعه سنت‌ها، نهادها، سازوکارها و فرایندهایی است که حاکمان در چارچوب آنها عمل نموده و شهروندان و گروه‌های ذی نفع از طریق آنها حقوق و تعهدات خود را پیگیری می‌کنند (یگانگی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۷۶). حکمرانی اسلامی مفهومی مرکب است و به مدیریت و رهبری جامعه براساس اصول و ارزش‌های اسلام اطلاق می‌شود. هدف آن تحقق عدالت، امنیت، رفاه، رشد اخلاقی و معنوی و تأمین مصالح دنیوی و اخروی انسان است. در این نوع حکمرانی، سیاست‌گذاری تنها بر مصالح مادی مبتنی نیست، بلکه مصالح معنوی و اخروی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد (پرویش و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۲۰۴). عدالت نیز به عنوان اصل بنیادین حکمرانی اسلامی در عرصه‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی نقش محوری دارد (عبدالمطلب، ۱۴۰۳، ص ۵۹۸). بر این اساس، در پژوهش حاضر حکمرانی اسلامی، حکمرانی بر محور عدالت و در پرتو حاکمیت توحیدی در همه عرصه‌های زندگی بشر تعریف می‌شود. در چنین چارچوبی، شناخت دشمن، تحلیل رخدادهای، تشخیص جبهه حق و باطل و برخورداری از بصیرت دینی و اجتماعی از ارکان اساسی حفظ ثبات و پیشرفت جامعه اسلامی است.

۱-۲. دشمن

«دشمن» در لغت فارسی به معنای زشت‌ذات، زشت‌خوی و کسی است که عداوت می‌ورزد یا موجب ضرر می‌شود (دهخدا، ۱۳۳۳، ج ۷، ص ۱۰۹۰۸). معادل‌های عربی آن «العدو» و «الخصم» است. «عدو» از ماده «عدو» به معنای تجاوز از حد و جایگاه مقرر می‌باشد (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ص ۵۵۳). در این پژوهش، دشمن به اشخاص، گروه‌ها و دولت‌هایی اطلاق می‌شود که با جامعه یا نظام اسلامی در جنگ بوده، قصد براندازی، تجزیه یا تضعیف آن را دارند، یا اقدامات آنان امنیت و منافع جامعه اسلامی را تهدید می‌کند. روش‌شناسی دشمن‌شناسی نیز به معنای تعیین چارچوب منسجمی برای شناخت عوامل، زمینه‌ها، محدودیت‌ها، راهبردها و پیامدهای دشمن‌شناسی است.

۱-۳. بصیرت

بصیرت از ریشه «بصر» گرفته شده و به قدرت ادراک و شناخت باطنی اشاره دارد. در قرآن، بصیرت به معنای معرفت، ادراک، عبرت و توان تشخیص حق از باطل به کار رفته است. آیه «وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (شمس، ۷-۸) بر وجود ظرفیت تشخیص خیر و شرّ در وجود انسان دلالت دارد (حسین‌زاده، ۱۳۹۵، ص ۷۲-۷۶؛ چهری، ۱۴۰۲، ص ۶۵). در این پژوهش، بصیرت به معنای فهم عمیق حوادث، جبهه‌گیری‌ها و مناسبات میان حق و باطل است؛ نیرویی که به مؤمن امکان تشخیص درست از نادرست و دشمن از دوست را می‌دهد.

۲. روش و مدل نظری پژوهش

پژوهش حاضر کیفی، توصیفی و مروری-تحلیلی است و داده‌های آن از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای، اسناد معتبر و پژوهش‌های موجود گردآوری شده است. چارچوب نظری آن بر این فرض استوار است که شناخت تهدیدها یکی از ارکان کارآمدی حکمرانی اسلامی است. در اندیشه سیاسی مدرن، ریشه دشمنی غالباً در تعارض منافع جست‌وجو شده است. توماس هابز با طرح وضعیت طبیعی، انسان را در وضعیتی معرفی می‌کند که در آن رقابت، بی‌اعتمادی و قدرت‌طلبی زمینه جنگ را فراهم می‌کند و دولت برای پایان دادن به این وضعیت شکل می‌گیرد. از دیدگاه هابز، رقابت برای سود، بی‌اعتمادی برای حفظ امنیت و میل به افتخار و مقام، انسان را به استفاده از زور سوق می‌دهد (بارونیان، ۱۳۸۸). لاک نیز وضعیت طبیعی را وضعی عقلانی می‌داند، اما فقدان تضمین امنیت مالکیت را نقص آن تلقی می‌کند. روسو در مقابل، انسان طبیعی را اساساً نیک می‌داند و فساد را نتیجه شکل‌گیری جامعه و مالکیت خصوصی معرفی می‌کند (جاویدی، ۱۳۹۸، ص ۳۹-۷۳). کارل اشمیت، امر سیاسی را بر تمایز «دوست و دشمن» مبتنی می‌داند و معتقد است این تمایز بنیادین به رفتارهای سیاسی معنا می‌دهد (اشمیت، ۱۳۹۲، ص ۵۵). در مجموع، در بسیاری از نظریات مدرنیته، امر سیاسی و دولت در مرکز تحلیل دشمنی قرار می‌گیرد و ریشه بسیاری از این نظریات را می‌توان در انسان‌گرایی یا اومانیزم جست‌وجو کرد. در گفتمان دینی، منشأ دشمنی ریشه‌ای عمیق‌تر دارد. قرآن کریم دشمنی ابلیس با انسان را از ماجرای خلافت آدم آغاز می‌کند. خداوند در آیه ۳۰ سوره بقره از خلافت انسان در زمین سخن می‌گوید و در آیه ۳۴ همین سوره، سرپیچی ابلیس از سجده بر آدم مطرح می‌شود. قرآن در ادامه، شیطان را دشمن آشکار انسان معرفی می‌کند (زخرف، ۶۲). بنابراین، در منطق قرآنی، دشمنی با انسان صالح و حاکمیت الهی از تکبر، حسادت و مخالفت با خلافت الهی آغاز می‌شود. در همین چارچوب، داستان هابیل و قابیل نیز نماد تقابل حق و باطل است. طبق روایت امام صادق (ع)، حسادت قابیل نسبت به جایگاه هابیل و وصایت او زمینه قتل هابیل را فراهم کرد (عیاشی، ۱۳۸۰، ص ۳۱۲). از این منظر، تقابل جبهه حق و باطل در طول تاریخ استمرار یافته و در قالب تقابل پیامبران و اولیای الهی با طاغوت‌ها و قدرت‌های استکباری نمود یافته است (شیرازی، ۱۳۹۸، ص ۶۲).

در این پژوهش، مدل نظری دشمن‌شناسی نهج‌البلاغه در چهار سطح ارائه می‌شود:

- ۱) دشمن درونی: نفس اماره، هواپرستی، دنیاطلبی، شهوت و ضعف ایمان.
 - ۲) دشمن فرابشری: ابلیس و شیاطین که از طریق وسوسه، بر انسان اثر می‌گذارند.
 - ۳) دشمن فردی: اشخاصی که به حسادت، طمع، دنیاطلبی و سایر رذایل اخلاقی گرفتارند.
 - ۴) دشمن اجتماعی: گروه‌ها و جریان‌های معارض سیاسی، فرهنگی، اعتقادی و نظامی.
- این مدل در سه مرحله روش‌شناختی قابل تحلیل است: روش‌شناسی شناختی برای شناسایی

ماهیت، انگیزه و اهداف دشمن؛ روش‌شناسی ابزاری برای شناخت شیوه‌ها و ابزارهای تهدید؛ و روش‌شناسی راهکاری برای طراحی راهبردهای پیشگیری، بازدارندگی و مقابله با دشمن در نظر گرفته می‌شود.

۳. الگوی حکمرانی اسلامی و روش‌شناسی شناخت دشمنان در نهج‌البلاغه

براساس تحلیل متون اسلامی، تقابل حق و باطل از آغاز خلقت استمرار داشته است. مخالفت ابلیس با آدم و سپس تقابل قایل با هابیل، نمونه نخستین این دو جبهه معرفی می‌شود. در طول تاریخ نیز جبهه حق با پیامبرانی مانند نوح، ابراهیم، موسی، عیسی و محمد(ص) و جبهه باطل با طاغوت‌هایی مانند نمرود، فرعون، ابوسفیان و یزید در برابر یکدیگر قرار گرفته‌اند (شیرازی، ۱۳۹۸، ص ۶۲). کلیدواژه مهم در این تقابل، «طاغوت» است. طاغوت مفهومی عام دارد و شامل طاغوت‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی می‌شود و در قرآن در برابر حاکمیت الهی قرار می‌گیرد (لک‌زایی، ۱۴۰۵، ص ۲۹-۳۰). همچنین «تبری» به‌عنوان یکی از فروع دین، به معنای برائت و دشمنی با دشمنان خداست (معینی‌پور و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۷۹). بنابراین، شناخت مرزهای اعتقادی و سیاسی و تشخیص دوست و دشمن در حکمرانی اسلامی اهمیت بنیادین دارد.

۱) **دشمن درونی؛ نفس اماره:** یکی از مهم‌ترین دشمنان انسان در نهج‌البلاغه، نفس اماره است. پیامبر اکرم(ص) - به نقل از امام علی(ع) - می‌فرماید: «گرداگرد بهشت را دشواری‌ها و مخالفت با نفس و گرداگرد آتش را هوس‌ها و شهوات گرفته است» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۷۶). امام علی(ع) نیز در خطبه همام، مؤمنان را افرادی با درخواست‌های اندک و نفس پاک معرفی می‌کند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۳) و در نامه ۵۶ بر ضرورت مراقبت از نفس و فریب دنیا تأکید می‌نماید. از منظر حکمرانی، ضعف درونی جامعه می‌تواند زمینه نفوذ دشمن بیرونی را فراهم کند. بنابراین، خودکنترلی، تقوا، ایمان و تربیت اخلاقی صرفاً امور فردی نیستند، بلکه بخشی از امنیت و مصونیت اجتماعی محسوب می‌شوند.

۲) **دشمن فرابشری؛ شیطان:** دومین دشمن انسان در نهج‌البلاغه، شیطان است. قرآن از دشمنی مستمر شیطان با انسان سخن می‌گوید و نهج‌البلاغه نیز ماجرای فریب آدم توسط شیطان را ناشی از حسادت و دشمنی او می‌داند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱). شیطان در این چارچوب با وسوسه، تحریک تمایلات و ایجاد انحراف فکری و اخلاقی، انسان را از مسیر کمال دور می‌کند. از این منظر، جنگ شیطان علیه انسان اساساً جنگی نرم است؛ زیرا هدف نخستین آن تسلط بر ذهن و قلب انسان و تغییر اراده اوست.

۳) **دشمن فردی:** نوع سوم، دشمن فردی است. این افراد ممکن است حتی هم‌کیش باشند، اما بر اثر حسادت، طمع، دنیاطلبی و سایر رذایل اخلاقی در مقابل حق قرار گیرند. امام علی(ع) درباره چنین

افرادی می‌فرماید: «مردمی کوردل، گوش‌هایشان در شنیدن حق ناشنوا و دیدگانشان نابینا ... دشمنان دین خود را به دنیا می‌فروشد» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۳). در خطبه ۸ نیز امام(ع)، گروهی را توصیف می‌کند که شیطان را معیار خویش قرار داده‌اند و شیطان در آنان نفوذ کرده و با چشم و زبان آنان عمل می‌کند (نهج‌البلاغه، خطبه ۸). این سخن نشان می‌دهد که دشمنی فردی گاه از طریق نفوذ فکری و اخلاقی شکل می‌گیرد. شهید مطهری در توضیح سازوکار جذب و دفع انسان‌ها، داستان زاغ و لک‌لک در مثوی را نمونه‌ای از اشتراک پنهان میان افراد معرفی می‌کند؛ دو موجود متفاوت به دلیل ویژگی مشترک به یکدیگر نزدیک می‌شوند (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۰). از این منظر، شباهت در صفات اخلاقی و منافع می‌تواند افراد را در یک جبهه قرار دهد.

۴) دشمن اجتماعی و ایدئولوژیک: دسته چهارم، دشمنان اجتماعی و جریان‌های سازمان‌یافته هستند. قرآن و نهج‌البلاغه از گروه‌هایی مانند کفار معاند، منافقان، جریان‌های تحجرگرا و برخی اهل کتاب متعصب و لجوج سخن گفته‌اند. دعوت توحیدی اسلام با نفی حاکمیت «الهی‌های» غیرالهی آغاز می‌شود و از این رو، تحقق حاکمیت الله نیازمند شناخت جریان‌هایی است که در برابر آن قرار می‌گیرند (مجتبی، ۱۴۰۱، ص ۲۶). کافران معاند در قرآن به‌عنوان دشمن آشکار معرفی شده‌اند (نساء، ۱۰۱). از ویژگی‌های آنان تکذیب آیات، انکار حق و تمسخر مؤمنان است (حقی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۱۳۶). درباره اهل کتاب نیز قرآن میان گروه‌های مختلف تمایز می‌گذارد و آنان را یکسان معرفی نمی‌کند. آیه ۸۲ سوره مائده از وجود گروه‌هایی با دشمنی شدید و نیز گروه‌هایی از مسیحیان با روحیه تواضع و نزدیکی بیشتر به مؤمنان سخن می‌گوید. بنابراین، نباید همه پیروان یک دین را صرفاً به دلیل انتساب دینی، دشمن تلقی کرد؛ معیار اساسی در این پژوهش، رفتار خصمانه، سازمان‌یافتگی، عناد و اقدام علیه جامعه اسلامی است. حتی تحجر و تعصب اگر در میان مسلمانان شکل گیرد، از منظر منطق اسلامی قابل پذیرش نیست. نمونه تاریخی مهم، خوارج هستند که با وجود انتساب به اسلام، به دلیل برداشت متحجرانه و تکفیری از دین، در مقابل حکومت علوی قرار گرفتند. در عصر معاصر نیز برخی جریان‌های تکفیری و افراطی مانند داعش و القاعده را می‌توان از نظر ساختار فکری با برخی مظاهر تاریخی تحجر مقایسه کرد. منافقان از مهم‌ترین مصادیق دشمن اجتماعی هستند؛ زیرا در ظاهر درون جامعه دینی قرار دارند، اما در عمل می‌توانند علیه آن اقدام کنند. نفاق به معنای دوچهرگی بوده و قرآن این مفهوم را به‌صورت نظام‌مند مطرح کرده است (زارعی و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۵-۳۱). از ویژگی‌های منافقان، دنیاطلبی، منفعت‌گرایی، دروغ، وعده‌های فریبنده و تلاش برای ایجاد تفرقه است. در تاریخ صدر اسلام، جریان اموی و به‌ویژه معاویه در تحلیل پژوهش حاضر به‌عنوان نمونه‌ای تاریخی از استفاده سازمان‌یافته از ابزارهای سیاسی، تبلیغاتی و روانی بررسی شده است. امام علی(ع) در نامه ۳۲ درباره عملکرد معاویه می‌فرماید که گروهی را با گمراهی و شبهه در جهالت غرق کرده است (نهج‌البلاغه، نامه ۳۲). یکی از

اهداف اساسی معاویه، تبدیل ارزش‌های توحیدی به ارزش‌های جاهلی، استفاده از قبیله‌گرایی و تضعیف خلافت علوی بود. بهره‌گیری از برخی کارگزاران و خواص دنیاطلب نیز زمینه استحاله ساختار خلافت را فراهم کرد.

۴. روش‌شناسی ابزارهای دشمن علیه حکمرانی اسلامی

۴-۱. جنگ ترکیبی

در شرایط معاصر، «جنگ ترکیبی» یکی از مهم‌ترین مفاهیم برای توضیح روش‌های چندلایه دشمن است. جنگ ترکیبی مجموعه‌ای از اقدامات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، شناختی، رسانه‌ای، علمی، فناوری، حقوقی، سایبری، امنیتی و نظامی است که به‌صورت هماهنگ و هم‌افزا برای اثرگذاری بر اراده و رفتار یک کشور به‌کار گرفته می‌شود (نصیرزاده و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۹-۳۲). جنگ نرم یکی از اجزای جنگ ترکیبی است و بدون درگیری نظامی مستقیم، از طریق اقدامات روانی و رسانه‌ای، نگرش و رفتار جامعه هدف را تغییر می‌دهد (اسکندری، ۱۳۸۹، ص ۵۹). از منظر نهج‌البلاغه می‌توان برای عملیات نرم چهار رکن در نظر گرفت: طراحان، ابزار و محتوا، کارگزاران و مجریان، و بستر اجتماعی. با تحلیل مضامین نهج‌البلاغه می‌توان گفت، روش‌هایی مانند تحریف حقیقت، ایجاد اختلاف، استفاده از مقدسات، بهتان و جعل را از ابزارهای عملیات نرم دانسته و در مقابل، اقناع، تبیین، عزل کارگزاران ناصالح، حلم و مدارا، گزینش سیاسی و در صورت ضرورت مواجهه نظامی را از راهبردهای مقابله‌ای معرفی می‌کند (حاجی‌خانی، ۱۳۹۹، ص ۸۱). بنابراین، جنگ ترکیبی مهم‌ترین و اولین حربه دشمن معاند است.

۴-۲. ایجاد جهل و غفلت

یکی از مهم‌ترین ابزارهای دشمن، ایجاد جهل و کاهش قدرت تحلیل جامعه است. در ماجرای حضرت آدم، شیطان از فریب و جذاب جلوه‌دادن امر ممنوع استفاده کرد. در تاریخ امام علی (ع) نیز معاویه و عمروعاص از جهل بخشی از جامعه استفاده کردند. در جنگ صفین، هنگامی که سپاه معاویه در معرض شکست قرار گرفت، قرآن‌ها بر نیزه شد و مسئله حکمیت قرآن مطرح گردید. امام علی (ع) این اقدام را حيله‌ای سیاسی دانست، اما بخشی از نیروهای خودی به دلیل فقدان بصیرت تحت تأثیر قرار گرفتند (یعقوبی بغدادی، ۱۴۲۵ق، ص ۱۳۱). این نمونه نشان می‌دهد که دشمن گاه با استفاده از مقدسات و جهالت، نیروهای خودی را علیه جبهه حق به‌کار می‌گیرد. این وضعیت وقتی اتفاق می‌افتد که یک وضعیت شبه جاهلیت اتفاق بیفتد. چراکه جاهلیت نیز صرفاً به دوره پیش از بعثت اختصاص ندارد، بلکه می‌تواند در هر عصر و در قالب بی‌توجهی به علم، عقل و حقیقت بازتولید شود (محمودآبادی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۱-۱۳۶). از این‌رو، جامعه اسلامی که در آن بصیرت و آگاهی نباشد، به آسانی تحت تأثیر تبلیغات و عملیات روانی قرار می‌گیرد.

۴-۳. تطمیع

تطمیع از دیگر ابزارهای دشمن است. در داستان حضرت موسی (ع)، فرعون با استفاده از قدرت و ثروت، مردم را تحت تأثیر قرار می‌داد. قرآن از زینت و اموال فراوانی سخن می‌گوید که فرعون و اطرافیانش در اختیار داشتند و از آنها برای گمراه کردن مردم استفاده می‌کردند (یونس، ۸۸). این الگو نشان می‌دهد که قدرت اقتصادی و وعده منافع مادی می‌تواند ابزار نفوذ سیاسی و فرهنگی باشد (کریمی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۱۱-۱۱۳). بنابراین، یکی از ابزارهای دشمن علیه جامعه اسلامی می‌باشد.

۴-۴. ترور شخصیت

ترور شخصیت از مهم‌ترین شیوه‌های عملیات روانی است که به جای حذف فیزیکی فرد، جایگاه اجتماعی و اعتبار او را هدف قرار می‌دهد. هدف اصلی آن تغییر نگرش افکار عمومی و بی اعتبار کردن رهبران و نخبگان است (آقانوری، ۱۳۹۴، ص ۴۵). در این روش، شایعه، بزرگ‌نمایی ضعف‌ها، تحریف سخنان و تبلیغات منفی به کار گرفته می‌شود. این شیوه در تاریخ پیامبران و ائمه نیز سابقه دارد. در داستان حضرت موسی (ع)، فرعون و کارگزاران او تلاش کردند موسی را ساحر و مفسد معرفی کنند (رهبر، ۱۳۹۲، ص ۱). در صدر اسلام نیز پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) با انواع عملیات روانی و تخریب شخصیت مواجه شدند. در دوره امام علی (ع)، معاویه تلاش کرد جایگاه اجتماعی امام (ع) را تخریب و تصویر او را در ذهن مردم وارونه کند. ترور شخصیت در اینجا مقدمه‌ای برای تغییر نگرش جامعه و فراهم کردن زمینه سیاسی برای قبضه قدرت بود. در شرایط معاصر نیز ترور فیزیکی نخبگان و شخصیت‌های سیاسی و علمی در کنار ترور شخصیت می‌تواند در چارچوب راهبردهای حذف رقیب تحلیل شود (منفرد، ۱۴۰۳، ص ۱۳۶۷-۱۳۸۶). بنابراین، یکی از ابزارهای دشمن علیه جامعه اسلامی است.

۴-۵. نمادسازی

نمادها در عملیات روانی می‌توانند احساسات جامعه را برانگیزند و قدرت تحلیل عقلانی را کاهش دهند. نماد، نشانه یا نمودگاری است که اندیشه یا حالت عاطفی خاصی را منتقل می‌کند (فولادی، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳-۱۵۲). در جنگ جمل، شتر عایشه به یک نماد سیاسی و روانی تبدیل شد و بخش مهمی از نیروهای مخالف امام (ع) حول آن سازمان یافتند. امام علی (ع) در خطبه ۱۳ به این مسئله اشاره کرده است (نهج البلاغه، خطبه ۱۳). همچنین در صفین، «پیراهن خلیفه سوم عثمان» به نمادی برای تحریک افکار عمومی تبدیل شد. این نمادسازی، تصویری خاص از حادثه قتل عثمان ایجاد کرد و زمینه تقابل با حکومت علوی را فراهم ساخت. در عصر معاصر نیز دشمن می‌تواند مفاهیم و واژگان جذاب را به صورت نمادین به کار گیرد و با جدا کردن آنها از زمینه واقعی، افکار عمومی را تحت تأثیر قرار دهد (مولایی‌نیا و

همکاران، ۱۴۰۳، ص ۳۳-۶۶). بنابراین، شناخت نمادها و سازوکارهای معنابخشی به آنها از الزامات حکمرانی هوشمند است.

۵. روش‌شناسی راهکاری در تقابل با جنگ ترکیبی دشمن

۱-۵. جهاد تبیین

یکی از راه‌های مقابله با جنگ روانی و ترور شخصیت، تبیین حقیقت و افزایش آگاهی عمومی است. جهاد تبیین به دلیل همراهی واژه «جهاد» با «تبیین»، مستلزم مجاهدت، استمرار و تلاش سازمان‌یافته برای روشن کردن حقیقت است (ملک‌زاده، ۱۴۰۲، ص ۱۵۵-۱۷۷). در این چارچوب، بصیرت محصول آگاهی و تبیین صحیح است و جامعه‌ای که قدرت تحلیل و شناخت دشمن داشته باشد، کمتر در معرض عملیات روانی قرار می‌گیرد.

۲-۵. افزایش معرفت و بصیرت

نخستین راهکار، تقویت معرفت و قدرت تحلیل است. جهل نقطه مقابل بصیرت بوده و جامعه‌ای که نسبت به اهداف و ابزارهای دشمن آگاهی نداشته باشد، در معرض غافلگیری قرار می‌گیرد. امام علی (ع) می‌فرماید: «هر که آسوده بخوابد، دشمن او بیدار و هوشیار است» (نهج البلاغه، نامه ۶۲). لذا، امام علی (ع) بر شناخت دشمن و جلوگیری از غافلگیری تأکید می‌کند. بنابراین، دشمن‌شناسی باید فرایندی مستمر باشد و نهادهای آموزشی، رسانه‌ای، فرهنگی و مدیریتی نیز باید قدرت تحلیل عمومی را ارتقاء دهند.

۳-۵. آمادگی همه‌جانبه و بازدارندگی

قرآن در آیه ۶۰ سوره انفال بر ضرورت آمادگی دفاعی تأکید می‌کند: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ». این آیه علاوه بر آمادگی نظامی، بر شناخت دشمن و ایجاد بازدارندگی دلالت دارد (قاسمی، ۱۳۹۷، ص ۱-۲۵). از این رو، حکمرانی اسلامی باید قدرت دفاعی، اقتصادی، علمی، فناوری و رسانه‌ای خود را تقویت کند. قدرت نظامی در کنار قدرت نرم و سرمایه اجتماعی، امکان ایجاد موازنه و بازدارندگی را فراهم می‌کند. جامعه‌ای که توان دفاع از خود را نداشته باشد، در برابر فشار و تهدید آسیب‌پذیر خواهد بود. اسلام ضمن تأکید بر اخلاق و معنویت، واقعیت قدرت را نیز نادیده نمی‌گیرد. آیه ۶۰ سوره انفال صریحاً بر آمادگی دفاعی تأکید دارد. بنابراین، قدرت سخت بخشی ضروری از نظام بازدارندگی است و باید در کنار قدرت نرم اقتصادی، علمی و فرهنگی قرار گیرد.

۴-۵. تقویت ایمان، تقوا و صبر

یکی از مهم‌ترین ابعاد مصونیت در برابر دشمن، تقویت بنیان‌های معنوی است. قرآن می‌فرماید: «إِنَّ

تَصَبَّرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا» (آل عمران، ۱۲۰). ایمان، صبر، تقوا، توکل، استقامت و یقین به وعده‌های الهی، قدرت معنوی جامعه را افزایش می‌دهد. همچنین قرآن در آیه ۹۶ سوره اعراف، ایمان و تقوا را زمینه‌ساز گشایش برکات معرفی می‌کند.

بنابراین، در الگوی حکمرانی اسلامی، امنیت پایدار بدون امنیت اخلاقی و اعتقادی امکان‌پذیر نیست.

۵-۵. حلم، مدارا و مدیریت اختلاف

مواجهه با دشمن به معنای استفاده دائمی از زور نیست. امام علی (ع) در مواجهه با طلحه و زبیر، با وجود آگاهی از اقدامات آنان، ابتدا از گفت‌وگو، نامه‌نگاری و مدارا استفاده کرد و تنها هنگامی که اقدامات آنان تهدیدی جدی برای نظم اجتماعی شد، به مقابله پرداخت. این روش نشان می‌دهد که حکمرانی اسلامی باید میان مخالف، منتقد، فرد فریب‌خورده و دشمن سازمان‌یافته تفاوت قائل شود و سطح پاسخ را متناسب با سطح تهدید تعیین کند.

۵-۶. انتخاب کارگزاران صالح و مقابله با نفوذ

فساد، دنیاطلبی و ضعف اخلاقی کارگزاران می‌تواند زمینه نفوذ دشمن را فراهم کند. از این‌رو، گزینش شایسته، نظارت مستمر، عدالت، شفافیت و مسئولیت‌پذیری از ابزارهای مهم حکمرانی اسلامی برای کاهش آسیب‌پذیری داخلی است.

۵-۷. حفظ روحیه مقاومت

سستی در برابر دشمن می‌تواند به تضعیف جامعه منجر شود. قرآن در آیه ۷۳ سوره توبه بر جهاد در برابر کفار و منافقان تأکید می‌کند. در چارچوب پژوهش حاضر، مقاومت به معنای حفظ استقلال، عزت، آمادگی دفاعی و عدم تسلیم در برابر سلطه‌طلبی است.

۵-۸. هوشیاری در روابط خارجی و پرهیز از وابستگی

قرآن از مؤمنان می‌خواهد دشمنانی را که دین آنان را به استهزاء می‌گیرند، تکیه‌گاه خود قرار ندهند (مانده، ۵۷). این اصل به معنای قطع رابطه با همه غیرمسلمانان نیست؛ بلکه ناظر به جلوگیری از وابستگی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی به جریان‌ها و کشورهایی است که آشکارا درصدد آسیب رساندن به جامعه اسلامی هستند. در همین راستا، پیامبر اکرم (ص) شناخت خدا و شناخت دشمن را از نشانه‌های عقل معرفی می‌کند (مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۷۷، ص ۷۷) و شناخت ابلیس و یاوران او را از عوامل سعادت می‌داند (قمی، ۱۳۸۹، ص ۵۸). لذا، هوشیاری نقطه مقابل غفلت است و مومنان نباید غافلگیر شوند.

۶. مدل پیشنهادی حکمرانی اسلامی در مواجهه با دشمن از منظر نهج البلاغه

مدل پیشنهادی پژوهش حاضر بر این اصل استوار است که دشمن پدیده‌ای تک‌ساحتی و صرفاً نظامی نیست، بلکه واقعییتی چندلایه است که از فرد آغاز می‌شود، در جامعه گسترش می‌یابد و ممکن است در ساختار قدرت و مناسبات بین‌المللی نمود پیدا کند.

سطح نخست: خودسازی فردی: در منطق نهج البلاغه، اصلاح جامعه از اصلاح انسان آغاز می‌شود. ضعف ایمان، غلبه نفس اماره، دنیاطلبی، حسادت و فقدان بصیرت، زمینه آسیب‌پذیری فرد و جامعه را فراهم می‌کند. بنابراین، حکمرانی اسلامی باید بر تربیت اخلاقی، ایمان، تقوا، مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی تأکید کند. خودسازی فردی موجب تقویت سرمایه اخلاقی جامعه می‌شود و ظرفیت نفوذپذیری افراد را کاهش می‌دهد.

سطح دوم: انسجام و سرمایه اجتماعی: دومین سطح، جامعه است. دشمن زمانی می‌تواند از اختلافات بهره‌برداری کند که میان مردم و حاکمیت شکاف ایجاد شده باشد. عدالت، شفافیت، کارآمدی، حفظ کرامت مردم و انتخاب کارگزاران صالح از مهم‌ترین عوامل افزایش اعتماد عمومی است. در این سطح، دشمن‌شناسی به معنای جلوگیری از قطبی‌سازی، مدیریت اختلافات، مقابله با شایعات و افزایش سواد رسانه‌ای و شناختی جامعه است. هر اندازه اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی بیشتر باشد، امکان بهره‌برداری دشمن از شکاف‌های قومی، مذهبی، اقتصادی و فرهنگی کاهش می‌یابد.

سطح سوم: تدبیر راهبردی و کلان: در سطح کلان، حکمرانی اسلامی باید محیط داخلی و خارجی را به‌صورت مستمر رصد کند، روندهای تهدید را بشناسد و برای سناریوهای مختلف آمادگی داشته باشد. آینده‌پژوهی، سیاست‌گذاری فرهنگی، قدرت اقتصادی، آمادگی دفاعی، دیپلماسی هوشمند، قدرت بازدارندگی و مدیریت بحران از اجزای این سطح‌اند. این سطح، پیوند میان آرمان‌های دینی و عقلانیت راهبردی را برقرار می‌کند. حکمرانی اسلامی باید ضمن حفظ اصول و ارزش‌های خود، واقعیتهای متغیر نظام بین‌الملل و شیوه‌های جدید تهدید را بشناسد.

پیوند سه سطح

سه سطح خودسازی، جامعه‌سازی و نظام‌سازی به‌صورت زنجیره‌ای به یکدیگر مرتبط‌اند. ضعف فردی می‌تواند به ضعف اجتماعی منجر شود؛ ضعف اجتماعی زمینه نفوذ دشمن را افزایش داده و ضعف ساختاری نیز توان پاسخ‌گویی نظام را کاهش می‌دهد. بنابراین، امنیت در الگوی پیشنهادی صرفاً فقدان جنگ نظامی نیست، بلکه امنیت اعتقادی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روانی را نیز شامل می‌شود. اقتدار نیز تنها از قدرت سخت ناشی نمی‌شود، بلکه قدرت نرم، مشروعیت، عدالت، سرمایه معنوی و اعتماد عمومی در شکل‌گیری آن نقش دارند.

۷. نتیجه گیری

بررسی الگوی حکمرانی اسلامی در مواجهه با دشمن از منظر نهج البلاغه نشان می دهد که دشمن شناسی در اندیشه سیاسی و مدیریتی امام علی (ع) مسئله ای حاشیه ای نیست، بلکه یکی از عناصر اساسی حفظ و کارآمدی نظام اسلامی است. حکمرانی اسلامی صرفاً اداره اجرایی جامعه نیست، بلکه فرایندی جامع برای صیانت از هویت دینی، تحقق عدالت، حفظ امنیت، استقلال سیاسی و پیشرفت جامعه است و بدون شناخت دشمن و شیوه های نفوذ او، با آسیب پذیری ساختاری مواجه خواهد شد. یافته های پژوهش نشان داد که دشمن شناسی در نهج البلاغه در سطوح درونی و بیرونی قابل بررسی است. در سطح درونی، نفس اماره، دنیا طلبی، هواپرستی، ضعف ایمان، جهل، اختلاف و دنیاگرایی از عوامل آسیب زا هستند. در سطح بیرونی، دشمنان در قالب جریان های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و رسانه ای عمل می کنند. همچنین دشمن اجتماعی می تواند درون جامعه اسلامی نیز ظهور کند؛ همان گونه که تاریخ خوارج و جریان نفاق نمونه هایی از این مسئله را نشان می دهد. بنابراین، تهدید بیرونی غالباً بر ضعف های درونی جامعه سوار می شود. دشمن زمانی در ایجاد شکاف، تحریف، شایعه، تطمیع و ترور شخصیت موفق می شود که بخشی از جامعه از بصیرت، اعتماد و انسجام لازم برخوردار نباشد. بنابراین، اصلاح درون و تقویت بنیان های اعتقادی و اخلاقی جامعه مقدمه مقابله مؤثر با تهدید خارجی است. در این الگو، مواجهه با دشمن ترکیبی از بصیرت، عدالت، اقتدار، آمادگی دفاعی، تبیین و تدبیر است. حکمرانی اسلامی باید از یک سو قدرت تحلیل عمومی را با آموزش، رسانه و جهاد تبیین ارتقاء دهد و از سوی دیگر با عدالت، شفافیت و کارآمدی، اعتماد عمومی را افزایش دهد. همچنین باید با انتخاب کارگزاران صالح، نظارت مستمر و مقابله با فساد، زمینه های نفوذ را کاهش دهد. از سوی دیگر، در نهج البلاغه بر ضرورت هوشیاری، آمادگی و شناخت دشمن تأکید دارد. جامعه اسلامی نباید در برابر تهدیدها غافلگیر شود. قدرت دفاعی و بازدارندگی نظامی، همراه با قدرت اقتصادی، علمی، رسانه ای و فرهنگی، برای حفظ استقلال ضروری است. در عین حال، مواجهه با دشمن نباید به ظلم و خروج از اخلاق منجر شود؛ عدالت، وفای به عهد، عقلانیت و رعایت اصول انسانی حتی در شرایط تقابل باید حفظ شود. در نتیجه، الگوی حکمرانی اسلامی از منظر نهج البلاغه الگویی پیشگیرانه، پیش نگر، چندساحتی و هوشمند است. این الگو میان معنویت و عقلانیت، اخلاق و اقتدار، خودسازی و نظام سازی و قدرت نرم و سخت پیوند برقرار می کند. سه رکن اساسی آن عبارتند از خودسازی فردی، جامعه سازی و تقویت سرمایه اجتماعی و نظام سازی و تدبیر راهبردی. بنابراین، بازخوانی نظام مند آموزه های نهج البلاغه می تواند مبنایی برای طراحی الگوی بومی حکمرانی اسلامی در مواجهه با تهدیدهای نوین باشد؛ الگویی که به جای تمرکز صرف بر مقابله نظامی، همه ابعاد امنیت و اقتدار جامعه را مورد توجه قرار می دهد و از طریق عدالت، بصیرت، انسجام، آمادگی و بازدارندگی، زمینه بقاء، ثبات و پیشرفت جامعه اسلامی را فراهم می سازد.

منابع

- آقائوری، رضا (۱۳۹۴). *تروریست عملیات روانی*. قابل دسترس در: <https://www.bultannnews.com/fa/news/337791/>
- اسکندری، حمید (۱۳۸۹). *پدافند غیرعامل*. تهران: معاونت تربیت و آموزش بسیج.
- اشمیت، کارل (۱۳۹۲). *مفهوم امر سیاسی*. ترجمه سهیل صفاری. تهران: نگاه معاصر.
- بارونیان، حسن (۱۳۸۸). *جنگ از دیدگاه صاحب نظران، اندیشمندان و فلاسفه جهان*. برگرفته از: <https://navideshahed.com>
- پرویش، محسن و همکاران (۱۴۰۴). تحلیل ویژگی های حکمرانی مطلوب در سیره امام رضا (ع) و نقش آن در تحقق عدالت اجتماعی. *فهرنگ رضوی*، ۱۳(۳)، صص. ۱۹۵-۲۲۳.
- جاویدی، مجتبی (۱۳۹۸). نظریه قرارداد اجتماعی ژان ژاک روسو با رویکردی روش شناسانه. *اندیشه دینی*، ۱۹(۴)، صص. ۳۹-۷۳.
- چهری، مستانه (۱۴۰۲). نیاز انسان معاصر به بصیرت از منظر قرآن و تفاسیر. *پژوهشنامه معارف اهل بیت*، ۴(۲)، صص. ۶۳-۷۸.
- حاجی خانی، علی (۱۳۹۹). ماهیت و مکانیزم عملیات نرم در نهج البلاغه و راهبرد تقابلی و حیاتی. *پژوهش های نهج البلاغه*، ۸(۲۹)، صص. ۹۴-۹۶.
- حسین زاده، جواد (۱۳۹۵). بصیرت و کارکردهای آن از منظر قرآن کریم. *بصیرت و تربیت اسلامی*، ۱۳(۳۶)، صص. ۶۹-۱۰۲.
- حقی، حسین و همکاران (۱۴۰۲). دشمن شناسی و شیوه های تعامل با دشمنان از دیدگاه قرآن و روایات فقه امامیه. *مطالعات میان رشته ای فقه*، دوره ۴، شماره ۲، صص. ۱۳۱-۱۵۵.
- رهبر، محمدتقی (۱۳۹۲). *جنگ روانی و ترور شخصیت ها*. پاسدار اسلام، شماره ۲۶۱.
- زارعی، اسماعیل و همکاران (۱۴۰۰). تبیین ارتباط فتنه و نفاق در قرآن کریم و حدیث. *مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و حدیث*، ۴(۸)، صص. ۷-۳۱.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۳). *لغتنامه دهخدا*. (ج ۷؛ چاپ دوم). تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴). *مفردات الفاظ القرآن*. دمشق: دارالقلم؛ بیروت: الدارالشامی.
- شیرازی، جعفر (۱۳۹۸). الگوی دشمن شناسی مبتنی بر دیدگاه امام خامنه ای. *پژوهش های حفاظتی و امنیتی*، ۸(۳۱)، صص. ۳۷-۷۶.
- عبدالمطلب، عبدالله (۱۴۰۳). الگوی حکمرانی اسلامی با تأکید بر عدالت و حقوق شهروندی. *راهبرد*، ۳(۳)، صص. ۵۹۳-۶۱۶.
- عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰). *کتاب التفسیر*. (ج ۱). تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی. تهران: چاپخانه علمیه.
- فولادی، محمد (۱۳۹۴). نقش نماد و نمادگرایی در زندگی بشر. *معرفت فرهنگی و اجتماعی*، ۶(۴)، صص. ۱۲۳-۱۵۲.
- قمی، عباس (۱۳۸۹). *سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار*. تهران: انتشارات دانش.
- قاسمی، سید علیرضا (۱۳۹۷). *همایش ملی تبیین اندیشه های امام خامنه ای*. در: مجموعه مقالات اولین همایش.

- کریمی، محمود و همکاران (۱۴۰۱). دشمن‌شناسی در سیره قرآنی حضرت موسی (ع)، الگویی برای صیانت از انقلاب اسلامی. *مطالعات اجتماعی قرآن*، (۲)۱، صص. ۱۱۱-۱۱۳.
- گرجی، محمدرضا (۱۳۹۶). حکومت‌داری و حکمرانی خوب. *چالش‌های جهان سوم*، (۱)۳، صص. ۱۵۸-۱۰۹.
- لکزایی، نجف (۱۴۰۵). حکمرانی ولایی در اندیشه رهبر شهید امام خامنه‌ای با تأکید بر کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، (۱)۲، صص. ۱۳-۳۶.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۸). *بحارالانوار*. (ج ۷۷). انتشارات حوزه.
- محبتی، مریم (۱۴۰۱). دشمن‌شناسی قرآنی و استراتژی پیامبر در مواجهه با دشمنان در آیات مقاومت. *مطالعات بیداری اسلامی*، (۴)۱۱، صص. ۱۰۵-۱۲۵.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). *جاذبه و دافعه امام علی (ع)*. (ج ۱). تهران: صدرا.
- محمودآبادی، سید اصغر و همکاران (۱۳۹۱). مفهوم‌شناسی تطبیقی جاهلیت در قرآن و متون تاریخی و ادبی. *تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری*، (۱۸)۲۱، صص. ۱۱-۱۳۶.
- ملک‌زاده، محمد (۱۴۰۲). کارکردها و پیامدهای جهاد تبیین و بین‌المللی شدن الگوی مقاومت از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای. *حکومت اسلامی*، (۲)۲۸، صص. ۱۵۵-۱۷۷.
- منفرد، مهوش (۱۴۰۳). ترور شهید فخری‌زاده از منظر حقوق بین‌الملل. *مطالعات حقوق عمومی*، (۲)۵۴، صص. ۱۳۶۷-۱۳۸۶.
- معینی‌پور، مسعود و همکاران (۱۴۰۱). طراحی چارچوب ساختاری - تفسیری دشمن‌شناسی در مکتب شهید سلیمانی. *پژوهش‌های سیاست اسلامی*، (۲۲)۱۰، صص. ۱۷۴-۲۰۱.
- مولایی‌نیا، عزت‌الله و همکاران (۱۴۰۳). شگردها و شیوه‌های مبارزه دشمنان با رهبران دینی از منظر قرآن کریم. *مطالعات فرهنگی قرآن*، (۲)۱، صص. ۳۳-۶۶.
- نصیرزاده، عزیز و همکاران (۱۴۰۳). جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران. *امنیت ملی*، (۵۱)۱۴، صص. ۳۲-۹.
- یعقوبی بغدادی، احمد بن اسحاق (۱۴۲۵ق). *تاریخ الیعقوبی*. قم: دارالاعتصام.
- یگانگی، کامران و همکاران (۱۳۹۹). مدل مفهومی حکمرانی خوب. *پژوهش‌های علوم مدیریت*، (۵)۲، صص. ۷۵-۸۱.